

Ergenlerde Sanal Zorbalık ile İlişkili Ailesel ve Bireysel Faktörler: Ebeveyn Tutumları ve Reaktif-proaktif Saldırganlık

Familial and Individual Factors Associated with Cyberbullying among Adolescents: Parenting Attitudes and Reactive-Proactive Aggression

© Gamze Er Vargün¹, © Rukiye Kızıltepe²

¹Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

²Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye

Amaç: Günümüzde internete erişimin artması ve teknolojinin hızla yaygınlaşması ergenlerin sanal ortamlardaki problemleri davranışları için risk oluşturmaktadır. Bu sebeple ergenlik dönemindeki gençlerin sanal zorbalık içeren davranışları üzerinde etkisi olan ailesel ve bireysel faktörleri belirlemek önemlidir. Bu çalışmanın amacı, ergenlerin sanal zorbalık yapma ya da sanal zorbalığa maruz kalma davranışları ile ilişkili olabilecek ailesel ve bireysel faktörleri incelemektir. Ailesel faktörler olarak algılanan ebeveyn davranışları, bireysel faktör olarak ise ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlıkları ele alınmıştır.

Gereç ve Yöntem: Liseye devam eden 170 ergenden (ortalama yaş= 15,6, standart sapma= 0,8) oluşan örneklem “Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği”, “Yenilenmiş Sanal Zorbalık Envanteri” ve “Reaktif ve Proaktif Saldırganlık Ölçeği” uygulanmıştır.

Bulgular: Hiyerarşik regresyon analizinin sonuçları cinsiyet ve proaktif saldırganlığın ergenlerin sanal zorbalık yapma davranışlarını pozitif yönde anlamlı şekilde yordadığını göstermiştir. Ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalmaları ise ebeveyn kabulü tarafından negatif yönde, proaktif saldırganlık tarafından ise pozitif yönde anlamlı olarak yordanmıştır.

Sonuç: Bu çalışmanın bulguları, sanal zorbalık içeren davranışlar üzerinde reaktif saldırganlık eğilimlerinden ziyade proaktif saldırganlık eğilimlerinin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca ebeveyn kabulü sadece sanal zorbalığa maruz kalma üzerinde yordayıcı bir etkiye sahiptir. Araştırmamızın sonuçları ergenlik dönemindeki sanal zorbalık ile baş etmeye yönelik müdahale programlarının gerekliliğine ve bu müdahale programlarında olumlu ebeveynlik becerilerini geliştirmeye yönelik ebeveyn eğitimlerinin önemli bir yerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, ergenlerin proaktif saldırgan davranışlarının önlenmesi de sanal zorbalıkla baş etme konusunda önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal zorbalık, ebeveyn kabulü, reaktif ve proaktif saldırganlık

Objectives: Nowadays, increased access to the internet and the rapid spread of technology constitute a risk for problematic adolescent behavior in virtual environments. As a result, it is necessary to determine the familial and individual variables that influence the cyberbullying behaviors of adolescents. This study aimed to examine the familial and individual characteristics associated with adolescents' cyberbullying behaviors. Perceived parenting behaviors were defined as familial factors and reactive-proactive aggression of adolescents as individual factors discussed in this study.

Materials and Methods: “The Parenting Styles Scale”, “Revised Cyberbullying Inventory”, and “Reactive and Proactive Aggression Scale” were administered to a sample of 170 high school teenagers (mean age= 15.6, standard deviation= 0.8).

Results: The results of hierarchical regression analysis showed that gender and proactive aggression positively and significantly predicted cyberbullying behaviors of adolescents. Exposure to cyberbullying was negatively predicted by parental acceptance and positively predicted by proactive aggression.

Conclusion: The findings of this study draw attention to the importance of proactive aggression rather than reactive aggression on cyberbullying. In addition, parental acceptance has only a predictive role in exposure to cyberbullying. The findings of our study highlight the importance of intervention programs to address cyberbullying in adolescents, as well as the importance of positive parenting to establish good parenting skills in these programs. In addition, the prevention of proactive aggressive behaviors of adolescents is considered important in dealing with cyberbullying.

Keywords: Cyberbullying, parental acceptance, reactive and proactive aggression

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Gamze Er Vargün, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Tel.: +90 222 335 05 80/4315 **E-posta:** gamzeer@anadolu.edu.tr **ORCID:** orcid.org/0000-0002-1396-5528

Geliş Tarihi/Received: 05.01.2022 **Kabul Tarihi/Accepted:** 11.02.2022

©Telif Hakkı 2023 Türkiye Çocuk ve Genç Psikyatrisi Derneği / Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, Galenos Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Giriş

Son yıllarda teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte geleneksel şiddete saldırganlığın yeni bir formu olarak “sanal zorbalık” olarak isimlendirilen yeni bir davranış eklenmiştir.¹ Bu bağlamda, sanal zorbalık kendini kolayca savunamayan kişilere karşılık bir kişi veya grup tarafından teknolojiyi kullanarak sıklıkla tekrarlı bir şekilde ve bilinçli olarak ortaya koyulan saldırgan davranış olarak tanımlanmaktadır.^{2,3} Juvonen ve Gross⁴ ise sanal zorbalığı akran zorbalığının bir uzantısı olarak görmekte ve okul ortamındaki zorbalığın sanal ortama geçmesi olarak tanımlamaktadır. Bu tanımla tutarlı olarak sanal zorbalık geleneksel zorbalığın dijital ortamlardaki şekli olarak görülebilir.⁵ Sanal zorbalık davranışı geleneksel zorbalık davranışı gibi yüz yüze değil; yazılı telefon mesajı, resim, fotoğraf veya video görüntüleri, telefon aramaları, elektronik postalar, sohbet odaları, anında mesajlaşma ve web sitelerinin kullanılması aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.² En sık tercih edilen sanal zorba davranış türleri internet üzerinden sınıf arkadaşına utandırıcı şeyler yazmak, bu yazının bağlantısını başka insanlara göndermek ve bir kişiyi kasten internetteki bir grubun dışında tutmaktır.¹ Günümüz dijital dünyasında internete erişimin pek çok ortamdan kolaylıkla sağlanması ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışlarını sergilemelerine yol açmaktadır. Sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalmaya yol açan risk faktörlerinin belirlenmesi, önleyici müdahalelerin yapılabilmesi için önemli görülmektedir. Bu amaçla, mevcut çalışmada ergenlerin sanal zorba davranışları ile ilişkili olabilecek ailesel ve bireysel değişkenlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Ailesel faktör olarak çocuk ve ergenlerin davranışları üzerinde önemli etkileri olan anne baba tutumları incelenmiştir. Ayrıca alan yazında sanal zorbalık üzerindeki etkileri tartışılan ve ergenlik döneminde yaygın bir şekilde görülen reaktif ve proaktif saldırganlık bireysel bir faktör olarak ele alınmıştır.

Anne Baba Tutumları

Ebeveynlerin çocuklarına yönelik davranışları farklı şekillerde kavramsallaştırılmaktadır. Genel olarak çocuk yetiştirme stilleri anne ve babaların çocuk yetiştirmeye ilişkin tutum, inanç, davranış ve beklentileri olarak tanımlanmaktadır.⁶ Ana babalık bağlamında Maccoby ve Martin 1983 yılında çocuk yetiştirme stillerini belirleyen ebeveynlerin davranışlarındaki “duyarlılık” ve “talepkarlık” olmak üzere iki temel boyut önermişlerdir.⁷ Duyarlılık boyutu anne babanın gösterdiği kabul, ilgi ve sevgiyi; talepkarlık boyutu ise anne ve babanın gösterdiği sıkı denetim ve kontrolü içermektedir. Anne ve babaların çocukları üzerindeki güç ve otoritesinin baskın olarak hissedildiği yüksek ebeveyn kontrolünün çocuk ve ergenler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu⁸⁻¹⁰; ebeveynlerin ilgi, kabul, sevgi ve şefkat içeren duyarlı davranışlarının ise çocuk ve ergenlerdeki olumlu gelişimsel sonuçlarla ilişkili olduğu^{8,11,12} pek çok çalışmada görülmektedir.

Anne ve babaların davranışlarının ergenlerin sanal ortamlardaki davranışları ile olan ilişkisini inceleyen araştırmalar, genel olarak ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa

maruz kalma davranışlarının ebeveynlerin güç ve otoritesinin baskın olduğu, sıkı denetim ve kontrol içeren talepkar davranışları ile pozitif yönde; sevgi ve kabul içeren duyarlı davranışları ile ise negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir.¹³⁻²⁰ Aşırı korumacılığı da içeren sıkı denetim ve kontrole genellikle sert disiplin teknikleri eşlik eder. Sert disiplin teknikleri ile birlikte kötü muameleyle maruz kalmış ergenlerin başkalarının çevirim içi hareketlerine maruz kalabildikleri ya da başkalarını çevirim içi hareketlere maruz bırakabildikleri düşünülmektedir.^{14,16,18,21,22} Öte yandan, ergenin ebeveyninin şefkatini, ilgisini ve sevgini hissettiği duyarlı anne baba davranışları, ergenlerin hem zorba hem de kurban olma olasılığının azaltılmasını sağlayabilir.^{13,17,23} Mesch²⁴ yaptığı bir çalışmada sanal zorbalığa maruz kalmayan ergenlerin ebeveynlerinin kurallarının olduğu ve internet kullanımı konusunda sınır koydukları bulunmuştur. Sözü edilen çalışma, ergenlerin sanal ortamlardaki davranışlarının sorgusuz sualsiz ebeveynler tarafından kısıtlanması yerine, hangi internet sitelerine neden girmemeleri gerektiğinin ve bu sitelerde karşılaşılabilecekleri olası risklerin açıklandığı anne babalık davranışlarının çocuklar üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir.

Özetle, alan yazındaki araştırma sonuçları ebeveynlerin talepkarlık içeren sıkı denetim ve kontrol davranışlarının ergenlerin sanal zorbalık yapmaları ve sanal zorbalığa maruz kalmaları konusunda bir risk faktörü; sevgi ve kabulü içeren duyarlılıklarının ise koruyucu bir faktör olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada ebeveynlerin sıkı denetim/kontrol ve duyarlı davranışlarının ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışları üzerinde yordayıcı bir rolünün olup olmadığı incelenmiştir.

Reaktif ve Proaktif Saldırganlık

Reaktif ve proaktif saldırganlık ayrımı ile dikkat çeken sosyal bilgi işleme modeli^{25,26} bireylerin sosyal uyarıcılara verdiği tepkilerin sosyal ipuçlarını kodlama, yorumlama, etkili davranışsal tepkilere ulaşma, davranışsal tepkilerin olası sonuçlarını düşünme- tepkileri değerlendirme ve bir tepki seçip uygulama olmak üzere birbirini izleyen beş adımdan oluştuğunu öne sürmektedir. Sosyal bilgi işleme modeli kuramcılarının göre bu bilgi işleme aşamalarından herhangi birinde sorun yaşanması saldırgan davranışın sergilenmesine yol açar.²⁶ Bu modelde reaktif saldırganlık bireyin tehdit algısı ve öfke duygusuyla, kendisini savunmak üzere ortaya koyduğu misilleme niteliğinde bir davranış olarak tanımlanmaktadır.^{25,27} Proaktif saldırganlık ise kişinin kendisini saldırgan davranma konusunda yeterli hissettiği, araçsal ve olumlu bir sonuç beklentisi ile gerçekleştirilen davranış olarak tanımlanmaktadır.²⁷

Genel olarak araştırmalar reaktif saldırganlık eğilimi yüksek çocukların niyetin belirsiz olduğu durumlarda daha fazla düşmanca atıf yanlılığı yaptıklarını, diğerlerinin niyetlerine doğru atıflar yapma konusunda eksikliklerinin olduğunu ve bununla bağlantılı olarak bilgi işleme adımlarından ipucunu yorumlama aşamasında hata yaptıklarını göstermektedir.^{25,28,29} Reaktif saldırgan çocuklar gibi proaktif saldırgan çocuklar da

bilgi işleme sürecinde hata yapmaktadır. Proaktif saldırgan çocukların, proaktif saldırgan olmayan çocuklara kıyasla saldırgan davranışı daha çok olumlu sonuç beklentisi gibi bir motivasyonla sergiledikleri, kendilerini saldırgan davranma konusunda daha yeterli hissettikleri ve bilgi işlemedeki hatalarının tepki belirleme aşamasında yapıldığı belirtilmektedir.²⁷

Sıklıkla birbiri ile ilişkili olan²⁹⁻³² bu iki saldırganlık türü teorik olarak farklı temellere dayandırılmaktadır. Berkowitz³³, reaktif saldırganlığın teorik temelini “engellenme- saldırganlık kuramına” dayandığını belirtmiştir. Bu kurama göre hedefe ulaşması engellenen bir kişi öfkelenir ve bu öfke kişinin saldırgan davranışına yol açabilir. Öte yandan, “sosyal öğrenme kuramı”³⁴ da proaktif saldırganlığın teorik temelini oluşturmaktadır. Bu modele göre saldırgan davranış doğrudan deneyimleme ya da saldırgan modelleri gözlemlenmesi yoluyla kazanılabilir. Özellikle, saldırgan davranış sonucunda istediğini elde etmiş başarılı saldırgan modeller saldırgan davranışa yol açabilir.

Reaktif - proaktif saldırganlık ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda araştırma sonuçları, ağırlıklı olarak proaktif saldırganlığın sanal zorbalıkla ilişkili olduğu yönündedir.^{1,35,36} Singapurlu ve Amerikalı ergenlerle yapılan bir çalışmada³⁵ reaktif saldırganlığın etkisi kontrol edildikten sonra proaktif saldırganlık ve sanal zorbalık iki örnekte de pozitif yönde ilişkili bulunurken, proaktif saldırganlığın etkisi kontrol edildikten sonra iki örnekte de reaktif saldırganlık ve sanal zorbalık arasında bir ilişkili bulunmamıştır. Benzer şekilde, Calvete ve ark.¹ tarafından yapılan bir çalışmada da sadece proaktif saldırganlık sanal zorbalığın bir yordayıcısı olarak bulunmuştur. Proaktif saldırganlığın amaç odaklı, planlı ve araçsal doğası dikkate alındığında, sanal zorbalık içeren davranışların proaktif saldırganlıkla ilişkili olması sosyal bilgi işleme modelinin önerdiği teorik arka planı ile de örtüşmektedir.

Ergenlerin sanal zorba davranışlarının saldırgan mesaj göndermek, düşmanca internet siteleri geliştirmek ve utandırıcı video ya da fotoğraflara yorum yapmak olarak üç boyutta ele alındığı bir çalışma³⁷ ise farklı bir tablo sunmaktadır. Sözü edilen çalışmada, düşmanca internet siteleri geliştirme sadece proaktif saldırganlıkla ilişkili bulunurken, saldırgan mesaj gönderme hem reaktif hem de proaktif saldırganlıkla, utandırıcı fotoğraf veya videoları yorum yapmak ise sadece reaktif saldırganlıkla ilişkili bulunmuştur. Benzer şekilde sanal zorbalığın hem reaktif hem de proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu yönündeki araştırma sonuçları³⁸ bu değişkenler arasındaki ilişkinin çok yönlü olarak incelenmesinin günümüz dünyasında artarak daha büyük bir problem haline gelmesi muhtemel olan sanal zorbalık içeren davranışların önlenmesi için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışlarını yordayıp yordamadığı bu çalışmada merak edilen bir diğer noktadır.

Gereç ve Yöntem

Örneklem

Araştırmanın örneklemini İstanbul’da bir liseye devam eden yaşları 14 ile 18 yıl arasında değişen (ortalama=15,5, standart sapma=0,8) toplam 170 ergen oluşturmaktadır. Ergenlerin %51,2’si (n=87) kadın, %48,8’i (n=83) erkektir. Ergenlerin %2,9’u (n=5) algıladıkları sosyo-ekonomik düzeyi düşük olarak belirtirken, %85,9’u sosyo-ekonomik düzeylerini (n=146) orta, %11,2’si (n=19) yüksek olarak belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından oluşturulan bilgi formu, ergenler hakkında yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi gibi demografik bilgileri içermektedir.

Yenilenmiş Sanal Zorbalık Envanteri: Erdur-Baker ve Kavşut³⁹ tarafından geliştirilen ölçek, Topcu ve Erdur-Baker⁴⁰ tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Yenilenmiş sanal zorbalık envanterinin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma olmak üzere iki paralel formu bulunmaktadır. On dört maddeden oluşan ölçek, dördümlü Likert tipinde (1= hiç, 4=3’ten fazla) derecelendirilmektedir. Topcu ve Erdur-Baker⁴⁰ tarafından yürütülen çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sanal zorbalık yapma için 0,82, sanal zorbalığa maruz kalma için 0,75 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sanal zorbalık yapma için 0,89, sanal zorbalığa maruz kalma için 0,90’dır.

Reaktif ve Proaktif Saldırganlık Ölçeği: Raine ve ark.⁴¹ tarafından geliştirilen ölçek, Türkçeye Aydın ve Akgün⁴² tarafından uyarlanmıştır. Toplam 23 maddeden oluşan ölçeğin reaktif ve proaktif saldırganlık olarak iki alt boyutu bulunmaktadır. Reaktif saldırganlık 11 madde ile değerlendirilirken, proaktif saldırganlık 12 madde ile değerlendirilmektedir. Ölçek maddeleri üçlü Likert tipinde (0= asla, 1= bazen ve 2= sık sık) derecelendirilmektedir. Uyarlama çalışmasında ölçeğin reaktif ve proaktif saldırganlık için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı kızlar için sırasıyla 0,75, 0,85; erkekler için ise sırasıyla 0,75, 0,81 olarak bulunmuştur.⁴² Bu çalışma kapsamında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı reaktif saldırganlık için 0,82, proaktif saldırganlık için 0,78’dir.

Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği: Sümer ve Güngör⁷ tarafından geliştirilen ölçek, Güngör⁴³ tarafından yeniden revize edilmiştir. Toplam 22 maddeden oluşan ölçeğin, anne ve baba için olmak üzere iki ayrı değerlendirmesi mevcuttur. Maddeler beşli Likert derecelendirme (1= hiç doğru değil, 5= çok doğru) ile değerlendirilmektedir. Ölçeğin kabul/ilgi (11 madde) ve sıkı denetim/kontrol (11 madde) olmak üzere iki ayrı alt boyutu bulunmaktadır. Güngör⁴³ tarafından yürütülen güvenilirlik analizleri sonucunda, anneden ve babadan algılanan kabul/ilgi boyutlarının Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0,81 ve 0,91; sıkı denetim/kontrol boyutunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0,79 ve 0,90 olarak saptanmıştır.⁴³ Bu çalışma kapsamında anneden ve babadan algılanan kabul/ilgi boyutlarının Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0,81 ve 0,91; sıkı denetim/ kontrol boyutunun Cronbach alfa iç tutarlılık

katsayıları sırasıyla 0,79 ve 0,90 olarak bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında anne ve baba için ayrı olarak elde edilen kabul/ilgi ve sıkı denetim/kontrol puanları bir arada kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, ebeveyn kabul/ilgi ve ebeveyn sıkı denetim/kontrol puanı elde edilmiştir.

İşlem

Araştırmancın etik kurul izni Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar için Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır (protokol no: 80-201, tarih: 25.11.2014). Araştırma İstanbul'da bulunan bir lisede yürütülmüş, veri toplama işleminden önce okulun müdür ve rehber öğretmenleri ile görüşülmüş ve araştırmancın amacı aktarılmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ebeveynlerden ve ergenlerden yazılı onam formu alınmıştır. Okul müdürü ve rehber öğretmen tarafından randevu verilen gün ve saatlerde ergenlerden okul ortamında veri toplanmıştır. Veri toplama işlemi tek oturumda gerçekleştirilmiş olup ergenlerin ölçek bataryasını tamamlaması yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

İstatistiksel Analiz

Veriler IBM SPSS (versiyon 21.0, IBM Inc., Armonk, NY) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlere başlamadan önce, veri setindeki kayıp veriler için ortalama atama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi yürütülmüştür. Daha sonra araştırmancın amacı kapsamında 3 adımlı iki ayrı hiyerarşik regresyon analizi yürütülmüştür. Veri setinin parametrik analizler için gerekli olan normallik, doğrusallık, çoklu bağlantısallık olmaması gibi varsayımları karşıladığı saptanmıştır. Çoklu bağlantısallık varsayımını test etmek için VIF ve tolerans değerleri incelenmiştir. Alanyazında tolerans değerlerinin 0,1'in altında ve VIF değerinin 10'dan yüksek olmaması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁴ Bu kriterler göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasında çoklu bağlantısallık probleminin olmadığı saptanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışları ile ilişkili olabilecek ailesel ve bireysel

değişkenleri incelemek amaçlanmıştır. Değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 2'de değişkenler arası korelasyon sonuçları sunulmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, sanal zorbalık yapma ile sanal zorbalığa maruz kalma arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,61$, $p<0,001$). Beklendiği üzere, sanal zorbalık yapma ile reaktif ($r=0,36$, $p<0,001$) ve proaktif saldırganlık ($r=0,50$, $p<0,001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sanal zorbalığa maruz kalma ile reaktif ($r=0,29$, $p<0,001$) ve proaktif saldırganlık ($r=0,36$, $p<0,001$) arasında da pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Algılanan ebeveyn kabul ve kontrolü ile ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışlarını ne derece yordadığını test etmek amacı ile verilere iki ayrı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır (Tablo 3, 4). Her iki hiyerarşik regresyon analizinde de ilk adımda demografik değişkenler, ikinci adımda ailesel değişkenler ve son adımda da bireysel değişkenler modele eklenmiştir.

Ergenlerin sanal zorbalık davranışlarında ailesel ve bireysel faktörlerin rolünü incelemek için yürütülen hiyerarşik regresyon analizinde, cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerinin etkisini kontrol etmek için bu değişkenler denkleme birinci aşamada girilmiştir. Cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik düzey sanal zorbalıktaki varyansın %5,0'ini açıklamıştır [$F(3, 166)=3,04$, $p<0,05$]. Değişkenlerin katkıları

Tablo 1. Değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri

	N	Ortalama	Standart sapma
Yaş	170	15,53	1,40
Ebeveyn kabul	170	81,42	14,59
Ebeveyn kontrol	170	68,21	14,43
Reaktif saldırganlık	170	19,06	4,90
Proaktif saldırganlık	170	13,11	3,04
Sanal zorbalık yapma	170	17,55	5,55
Sanal zorbalığa maruz kalma	170	17,94	4,82

Tablo 2. Değişkenler arası korelasyon katsayıları

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Yaş	-								
2. Cinsiyet	-0,00	-							
3. SED	0,04	-0,08	-						
4. Ebeveyn kabul	-0,05	-0,11	0,19*	-					
5. Ebeveyn kontrol	0,07	0,00	-0,07	-0,17*	-				
6. Reaktif saldırganlık	0,10	-0,06	0,02	-0,26**	0,13	-			
7. Proaktif saldırganlık	0,08	0,12	0,02	-0,24**	-0,04	0,53**	-		
8. Sanal zorbalık yapma	-0,04	0,21**	-0,07	-0,25**	0,09	0,36**	0,50**	-	
9. Sanal zorbalığa maruz kalma	-0,08	0,18*	-0,11	-0,31**	0,07	0,29**	0,36**	0,61**	-

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, SED: Sosyo-ekonomik düzey

ayrı ayrı incelendiğinde, sadece cinsiyetin ($\beta=0,21$, $p<0,01$) sanal zorbalık üzerinde anlamlı bir yordayıcı rolünün olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, erkek ergenlerin sanal zorbalık eğilimleri daha yüksektir. İkinci aşamada denkleme dahil edilen algılanan ebeveyn kabul ve kontrolü sanal zorbalıktaki varyansa %5,0'lık anlamlı bir katkı yapmıştır [F (5, 164)=3,76, $p<0,01$]. Bu iki değişkenin ayrı ayrı katkısına bakıldığında ebeveynlerden algılanan kabulün ($\beta=-0,22$, $p<0,01$) sanal zorbalığı negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Ebeveynlerden algılanan kontrolün sanal zorbalık üzerinde anlamlı bir yordayıcı etkisi yoktur. Üçüncü aşamada denkleme dahil edilen reaktif ve proaktif saldırganlığın ise sanal zorbalıktaki varyansa ek olarak %21,0'lık anlamlı bir katkı yaptığı bulunmuştur. Bu iki değişkenin ayrı ayrı katkısı incelendiğinde yalnızca proaktif saldırganlığın ($\beta=0,39$, $p<0,001$) sanal zorbalığı anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır. Tüm değişkenler birlikte ergenlerin sanal zorbalık eğilimindeki varyansın yaklaşık %31,0'ini açıklamıştır [F (7, 162)=10,47, $p<0,001$]. İkinci adımda ergenlerin sanal zorbalık yapma davranışlarına anlamlı katkı sunan algılanan ebeveyn kabulü son aşamada anlamlı etkisini yitirmiştir. Sonuç olarak bu modelde ergenlerin sanal zorbalık davranışları cinsiyet ve proaktif saldırganlık tarafından anlamlı olarak yordanmıştır.

Yürütülen ikinci hiyerarşik regresyon analizinde, ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalmalarında ailesel ve bireysel faktörlerin rolünü belirlemek amaçlanmıştır. Cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik düzeyin etkisini kontrol etmek amacıyla sözü

Tablo 3. Sanal zorbalığa ilişkin hiyerarşik regresyon analizi

Değişkenler	Sanal zorbalık			
	B	SH	β	t
1. Adım				
Cinsiyet	2.275	0,841	0,21	2.705**
Yaş	-0,501	0,528	-0,07	-0,949
Algılanan SED	-0,798	1.145	-0,05	-0,697
2. Adım				
Cinsiyet	2.038	0,827	0,18	2.463*
Yaş	-0,387	0,518	-0,06	-0,746
Algılanan SED	-0,152	1.140	-0,01	-0,133
Ebeveyn kabul	-0,083	0,029	-0,22	-2.850**
Ebeveyn kontrol	0,017	0,029	0,05	0,606
3. Adım				
Cinsiyet	1.744	0,743	0,16	2.346*
Yaş	-0,554	0,457	-0,08	-1.213
Algılanan SED	-0,701	1.008	-0,05	-0,695
Ebeveyn kabul	-0,031	0,027	-0,08	-1.165
Ebeveyn kontrol	0,023	0,026	0,06	0,898
Reaktif saldırganlık	0,161	0,091	0,14	1.779
Proaktif saldırganlık	0,704	0,145	0,39	4.852***

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$, SED: Sosyo-ekonomik düzey

edilen değişkenler modele birinci aşamada girilmiştir. Cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik düzey sanal zorbalıktaki varyansın %5,0'ini açıklamıştır [F (3, 166)=3,16, $p<0,05$]. Değişkenlerin katkılarına göz atıldığında, sadece cinsiyetin ($\beta=0,17$, $p<0,05$) sanal zorbalığa maruz kalmayı anlamlı bir şekilde yordadığı saptanmıştır. Erkek ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma eğilimleri daha yüksektir. İkinci aşamada denkleme dahil edilen algılanan ebeveyn kabul ve kontrolü sanal zorbalığa maruz kalmadaki varyansa ek olarak %8,0'lık anlamlı bir katkı yapmıştır [F (5, 164)=4,87, $p<0,001$]. Değişkenlerin katkısı ayrı ayrı incelendiğinde algılanan ebeveyn kabulünün ($\beta=-0,28$, $p<0,001$) sanal zorbalığa maruz kalmayı olumsuz yönde anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. Algılanan ebeveyn kontrolü sanal zorbalığa maruz kalmayı yordamamıştır. Üçüncü ve son aşamada modele dahil edilen reaktif ve proaktif saldırganlığın ise sanal zorbalığa maruz kalmadaki varyansa ek olarak %9,0'lık anlamlı bir katkı yaptığı bulunmuştur. Değişkenlerin katkısı incelendiğinde yalnızca proaktif saldırganlığın ($\beta=0,24$, $p<0,01$) sanal zorbalığa maruz kalmayı anlamlı olarak yordadığı saptanmıştır. Tüm değişkenler birlikte ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma eğilimindeki varyansın yaklaşık %22,0'sini açıklamıştır [F (7, 162)=6,69, $p<0,001$]. İlk adımda ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalmaları üzerinde anlamlı katkısı olan cinsiyet son aşamada anlamlı katkısını yitirmiştir. Sonuç olarak test edilen modelde ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalmaları algılanan ebeveyn kabulü ve proaktif saldırganlık tarafından anlamlı olarak yordanmıştır.

Tablo 4. Sanal zorbalığa maruz kalmaya ilişkin hiyerarşik regresyon analizi

Değişkenler	Sanal zorbalığa maruz kalma			
	B	SH	β	t
1. Adım				
Cinsiyet	1.618	0,731	0,17	2.214*
Yaş	-0,713	0,459	-0,12	-1.555
Algılanan SED	-1.228	0,995	-0,09	-1.235
2. Adım				
Cinsiyet	1.354	0,709	0,14	1.910
Yaş	-0,595	0,444	-0,10	-1.340
Algılanan SED	-0,552	0,977	-0,04	-.564
Ebeveyn kabul	-0,092	0,025	-0,28	-3.670***
Ebeveyn kontrol	0,006	0,025	0,02	0,233
3. Adım				
Cinsiyet	1.220	0,686	0,13	1.777
Yaş	-0,695	0,422	-0,12	-1.648
Algılanan SED	-0,881	0,931	-0,07	-0,946
Ebeveyn kabul	-0,061	0,025	-0,18	-2.449*
Ebeveyn kontrol	0,008	0,024	0,02	0,332
Reaktif saldırganlık	0,118	0,084	0,12	1.416
Proaktif saldırganlık	0,384	0,134	0,24	2.865**

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$, SED: Sosyo-ekonomik düzey

Tartışma

Bu çalışmanın amacı, ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışları ile ilişkili ailesel ve bireysel değişkenleri incelemektir. Çalışma kapsamında, sanal zorbalık yapma davranışları ile cinsiyet ve proaktif saldırganlık ilişkili bulunurken, sanal zorbalığa maruz kalma ile ebeveyn kabulü ve proaktif saldırganlık ilişkili bulunmuştur. Diğer bir deyişle, erkek olmak ve proaktif davranışlar sergilemek sanal zorbalık yapma için, ebeveyn kabulünün az olması ve proaktif davranışlar sergilemek sanal zorbalığa maruz kalma için risk faktörleri olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında cinsiyet sanal zorbalık yapma davranışları ile ilişkili bulunurken, sanal zorbalığa maruz kalma davranışları ile ilişkili bulunmamıştır. Alan yazında cinsiyet ile ilgili çelişkili bulguların varlığı dikkat çekmekle birlikte,⁴⁵⁻⁴⁷ bu çalışmanın bulgusu, kızlar ile karşılaştırıldığında erkeklerin daha fazla sanal zorbalık yaptığını belirten çalışmaların bulgularını desteklemektedir.^{39,45,48} Bu durumun birçok olası sebebi olabilir. Erkeklerin sanal ortamlarda kızlara kıyasla daha fazla vakit geçirmesi⁴⁹, kızlara nazaran şiddet içeren oyunları daha çok tercih etmeleri ve bunun sonucunda saldırgan içeriklere daha fazla maruz kalmaları⁵⁰ bu sonuçla ilişkili olabilir. Ayrıca kızlar ile erkeklerin arkadaşlık kalitesindeki farklılıklar da bu sonuç ile ilişkili görünmektedir. Erkeklerin daha yüzeysel arkadaşlık ilişkileri kurmalarına kıyasla, kızların daha yakın ve samimi arkadaşlık ilişkileri kurmaları arkadaşlıklarını kaybetme korkusu ve çatışmalarını çözmek için daha etkili ve çaba içeren yollar kullanmaları kızların sanal zorbalığa daha az dahil olmaları ile ilişkilidir.⁵¹ Diğer taraftan Wang ve ark.'nın⁵² yürüttükleri çalışmada evrimsel perspektifi temel alarak erkeklerin bu tarz saldırganlık içeren sanal zorbalık davranışlarına eğilimi olduğunu göstermiştir. Kızlar ve erkeklerin saldırgan davranışındaki farklılıklarda genetik faktörlerin rolüne dikkat çeken çalışmalar^{53,54} aynı genetik faktörlerin sanal zorbalık davranışlarında da cinsiyetler arası farklılığa yol açabileceğini düşündürmektedir.

Bu çalışmada, ebeveyn kabulünün sanal zorbalık yapma ile değil, sanal zorbalığa maruz kalma ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle, ebeveynlerinden daha düşük düzeyde kabul algılayanların sanal zorbalığa maruz kalma olasılığı daha yüksektir. Ebeveyn kabulü, ebeveyn ve çocuk arasındaki duyarlı ve yakın ilişki ile karakterizedir.⁷ Ebeveyn kabulünün düşük olması ergenlerin sosyal yeterliliklerini etkilediğinden ve olumlu ilişkiler kurmasını güçleştirdiğinden^{55,56} sosyal yeterlilikleri düşük olan ve olumlu arkadaşlıklar kuramayan ergenlerin sanal zorbalığın hedefi haline gelmesi daha olasıdır. Ayrıca, sanal zorbalığa maruz kalan ergenler bu olay karşısında duyarlı, ilgili ve yakın ilişki kurdukları ebeveynlerinden daha kolay yardım arayabilirler. Kabul edici ebeveynlerin bir sorun karşısında çocuklarına ne yapacakları hakkında fikir vermesi ya da çocukları bir sorun yaşadığında bunu anlamaları ve

çocuklarını desteklemeleri, sanal zorbalığa maruz kalmanın ardından bunun sürekli ve tekrarlayıcı bir hal almasını engelleyebilir. Diğer bir deyişle, ebeveyn kabulü, ergenlerin bu sorun hakkında ebeveynlerinden daha kolay yardım aramasına, dolayısıyla sanal zorbalığın sonlandırılmasına neden olmuş olabilir. Araştırmanın bu bulgusu yazında yer alan çalışmaları kısmen desteklemektedir. Alan yazında yer alan çalışmaların bazıları bu çalışmanın bulgularına paralel olarak ebeveyn duyarlılığının sanal zorbalığa maruz kalma için koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir.¹⁷ Diğer taraftan bazı araştırmalarda da ebeveyn duyarlılığının ergenlerin hem sanal zorbalık yapma hem de sanal zorbalığa maruz kalma davranışları üzerinde koruyucu bir rolünün olduğunu göstermektedir.¹³ Ek olarak, alan yazında yer alan çalışmalarda yüksek ebeveyn sıkı denetim ve kontrolünün ergenlerin sanal zorbalık faaliyetlerini artırdığı belirtilmektedir.^{14,16,18,21} Ancak, bu çalışmada algılanan ebeveyn sıkı denetimi/kontrolü ile ergenlerin sanal zorbalıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonucu kültürel faktörlerle açıklamak mümkündür. Kültürel yapı ebeveynlerin davranışlarının çocukları tarafından algılanma biçimini etkileyebilir.⁵⁷ Türk kültüründe ebeveynlerin (Avustralyalı ebeveynlere kıyasla) itaat yönelimli amaçları ve otoritenin baskın olduğu tutumları daha fazla sergiledikleri yönündeki araştırma bulguları,⁵⁸ yüksek ebeveyn kontrolünün kültürümüzde normatif ve doğal olarak algılanıyor olabileceğini ve bu sebeple ergenlerin sanal zorbalık davranışları üzerinde rolünün kısıtlı olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ergenlik döneminin özellikleri düşünüldüğünde, ergenler genel olarak aileleri tarafından kısıtlandıklarını, baskı ve müdahaleye maruz kaldıklarını düşünmeye yatkındır.⁵⁹ Bu nedenle, ergenlerin sanal zorbalık davranışları üzerinde ebeveynlerin sıkı denetim ve kontrollerinden ziyade kabul ve duyarlılıkları ayırt edici ve koruyucu bir faktör olarak karşımıza çıkmış olabilir. Son olarak, ebeveynlerinden kabul ve duyarlılık görmeyen ergenler kabul görme ihtiyaçlarını akran gruplarında gidermek isteyebilir. Bu durum ergenlerin akran gruplarında kabul görmek uğruna sanal zorbalığa maruz kalabileceklerini düşündürmektedir.

Bu çalışmanın önemli bulgularından biri de, sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık yapma davranışlarının reaktif saldırganlık ile değil, proaktif saldırganlık ile ilişkili olmasıdır. Bu bulgu, alanyazını ile tutarlıdır.^{35,36} Dodge ve Coie²⁵ proaktif saldırgan çocukların liderlik ve şaka ile arkadaşını rahatsız etme gibi özelliklerinin reaktif saldırgan çocuklara kıyasla daha fazla olduğunu belirtmiştir. Bu çocuklar saldırgan davranışı bir amaca ulaşmak için uygulanabilir ve etkili bir yol olarak görmektedir.²⁷ Proaktif saldırgan çocukların saldırgan davranışın olumlu çıktılarını görmeleri, bu çocukların saldırgan davranış konusunda kendilerine olan güvenlerini artırmakta ve saldırgan davranışlarını da zamanla daha güçlü bir hale getirmektedir. Çocukların bu araçsal amaçları akranları ile olan ilişkilerine de zarar vermektedir. Reaktif saldırgan çocuklar ise, benliklerine yönelik bir tehdit hissettiğinde, düşmanca

atıf yanlılığı yapıp kendilerini savunmak adına saldırgan davranmaktadır. Reaktif saldırganlık daha çok öfke duygusu sonucunda, davranışın sonucu düşünülmeden sergilendiği için, bu çocukların proaktif saldırgan çocuklar gibi araçsal bir amaçları ve motivasyonları söz konusu değildir. Ang ve ark.'da³⁵ yürüttükleri çalışmada reaktif saldırganlık kontrol edildiğinde proaktif saldırganlığın sanal zorbalığı yordadığını, ancak proaktif saldırganlık kontrol edildiğinde reaktif saldırganlığın sanal zorbalık için anlamlı bir yordayıcı olmadığını bulmuşlardır. Sosyal bilgi işleme modeli bakış açısı ile proaktif saldırganlığın araçsal bir amaç ve motivasyonla kasıtlı ve planlı olarak gerçekleştirilmesi sanal zorbalık ile örtüşmektedir. Öte yandan ergenlerin sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalma davranışlarının reaktif saldırganlıkla ilişkili bulunmaması, reaktif saldırganlık eğilimi yüksek olan ergenlerin öfkeli bir şekilde kendilerini savunmak amacı ile sanal zorbalıktan ziyade geleneksel zorbalığı daha çok tercih ediyor olabileceklerini düşündürmektedir. Bu noktada, gelecek çalışmalarda ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin hem geleneksel hem de sanal zorbalık ile olan ilişkisine birlikte bakılması önerilmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmanın örneklemini İstanbul'daki bir liseye devam eden ergenler oluşturmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bulgularının genellebilirliği bu örneklem özellikleri ile sınırlıdır. İkinci olarak araştırmada kesitsel desen kullanılmıştır. Nedensel ilişkilerin kurulabilmesi için boyamsal çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Üçüncü olarak, çalışmada ergenlerden öz-bildirime dayalı ölçüm araçları ile veri toplanmıştır. Gelecek çalışmalarda ebeveynler, akranlar, öğretmenler gibi çoklu bilgi kaynaklarının kullanılması bilgilerin geçerliliğine katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Sınırlılıklarına rağmen bu çalışma, ülkemizde lise dönemindeki ergenlerde sanal zorbalık, reaktif saldırganlık, proaktif saldırganlık ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmadır. Ayrıca bu çalışma ile sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık yapma davranışları ile ilişkili olan saldırganlık türlerinin incelenmesi ile alan yazına katkı sağlanmıştır. Özellikle proaktif saldırganlığın hem maruz kalma hem de zorba olma davranışları ile ilişkisi düşünüldüğünde, sanal zorbalığı önlemek için saldırganlığı özellikle de proaktif saldırganlığı önlemeye yönelik müdahale programları işlevsel olabilir. Ancak bu çalışmanın bulguları ergenin bireysel özelliklerinin yanı sıra ailesel özelliklerine de dikkat çekmiştir. Bu nedenle geliştirilecek olan önleme ve müdahale programlarının ailesel özellikleri de dikkate alması ve bütüncül bir bakış açısına sahip olması

önerilmektedir. Aile ilişkilerinin desteklenmesi birbiriyle ilişkili olan zorbalık, kurbanlık ve saldırganlık türlerinin önlenmesine katkı sağlayacak diğer bir yöntem olabilir. Olumlu ebeveyn çocuk ilişkisinin gelişimi için eğitici çalışmaların yapılması ve okullarda anne babaların sanal zorbalık hakkında bilgilendirilmesi sıklıkla birbiriyle ilişkili olan zorbalık türlerinin (fiziksel, sözel, ilişkisel ve sanal zorbalık) yaygınlığının azalmasında etkili olabilir.

Etik

Etik Kurul Onayı: Araştırmanın etik kurul izni Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar için Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır (protokol no: 80-201, tarih: 25.11.2014).

Hasta Onayı: Ebeveynlerden ve ergenlerden yazılı onam formu alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Editörler kurulu dışında olan kişiler tarafından değerlendirilmiştir.

Yazarlık Katkıları

Konsept: G.E.V., Dizayn: G.E.V., R.K., Veri Toplama veya İşleme: G.E.V., R.K., Analiz veya Yorumlama: G.E.V., R.K., Literatür Arama: G.E.V., R.K., Yazan: G.E.V., R.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar tarafından finansal destek almadıkları bildirilmiştir.

Kaynaklar

1. Calvete E, Orue I, Estevez A, Villardon L, Padilla P. Cyberbullying in Adolescents: Modalities and Aggressors' Profile. *Comput Human Behav.* 2010;26:1128-1135.
2. Campbell MA. Cyber Bullying: An Old Problem in A New Guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling.* 2005;15:68-76.
3. Smith PK, Mahdavi J, Carvalho M, Tippett N. An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *Research Brief No. RBX03-06.* London: DfES. 2006.
4. Juvonen J, Gross EF. Extending the school grounds?--Bullying experiences in cyberspace. *J Sch Health.* 2008;78:496-505.
5. Tomşa R, Jenaro C, Campbell M, Neacşu D. Student's Experiences with Traditional Bullying and Cyberbullying: Findings from a Romanian Sample. *Social and Behavioral Sciences.* 2013;78:586-590.
6. Darling N, Steinberg L. Parenting Style as Context: An Integrative Model. *Psychol Bull.* 1993;113:487-496.
7. Sümer N, Güngör D. Çocuk Yetiştirme Stilllerinin Bağlanma Stilleri, Benlik Değerlendirmeleri ve Yakın İlişkiler Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi.* 1999;14:35-58.
8. Smetana JG. The Role of Parents in Moral Development: A Social Domain Analysis. *J Moral Educ.* 1999;28:311-321.
9. Kochanska G, Forman DR, Aksan N, Dunbar SB. Pathways to conscience: early mother-child mutually responsive orientation and children's moral emotion, conduct, and cognition. *J Child Psychol Psychiatry.* 2005;46:19-34.
10. Termini KA, Golden JA. Moral Behaviors: What Can Behaviorists Learn from The Developmental Literature? *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy.* 2007;3:477-493.

11. Newton EK, Laible D, Carlo G, Steele JS, McGinley M. Do sensitive parents foster kind children, or vice versa? Bidirectional influences between children's prosocial behavior and parental sensitivity. *Dev Psychol.* 2014;50:1808-1816.
12. Wei C, Kendall PC. Parental involvement: contribution to childhood anxiety and its treatment. *Clin Child Fam Psychol Rev.* 2014;17:319-339.
13. Elsaesser C, Russell B, Ohannessian CM, Patton D. Parenting in A Digital Age: A Review of Parents' Role in Preventing Adolescent Cyberbullying. *Aggress Violent Behav.* 2017;35:62-72.
14. Floros G, Paradeisioti A, Hadjimarcou M, Mappouras DG, Kalakouta O, Avagianou P, Siomos K. Cyberbullying in Cyprus--associated parenting style and psychopathology. *Stud Health Technol Inform.* 2013;191:85-89.
15. Gómez-Ortiz O, Romera EM, Ortega-Ruiz R, Del Rey R. Parenting Practices as Risk or Preventive Factors for Adolescent Involvement in Cyberbullying: Contribution of Children and Parent Gender. *Int J Environ Res Public Health.* 2018;15:2664.
16. Martínez-Herves M, Kramer T, Hickey N. EPA-0731 - How Parenting Style Influences ICT Use and Cyberbullying in A Sample of Secondary Students in the UK. *Eur Psychiatry.* 2014;29:1-1.
17. Martínez I, Murgui S, García OF, García F. Parenting in the Digital Era: Protective and Risk Parenting Styles for Traditional Bullying and Cyberbullying Victimization. *Comput Human Behav.* 2019;90:84-92.
18. Moreno-Ruiz D, Martínez-Ferrer B, García-Bacete F. Parenting Styles, Cyberaggression, and Cybervictimization among Adolescents. *Comput Human Behav.* 2019;93:252-259.
19. Shapka JD, Law DM. Does one size fit all? Ethnic differences in parenting behaviors and motivations for adolescent engagement in cyberbullying. *J Youth Adolesc.* 2013;42:723-738.
20. Wang J, Iannotti RJ, Nansel TR. School bullying among adolescents in the United States: physical, verbal, relational, and cyber. *J Adolesc Health.* 2009;45:368-375.
21. Katz I, Lemish D, Cohen R, Arden A. When parents are inconsistent: Parenting style and adolescents' involvement in cyberbullying. *J Adolesc.* 2019;74:1-12.
22. Sabancı Y, Çekiç A. The Relationship between Irrational Beliefs, Resilience, Psychological Needs, Cyberbullying and Cyber Victimization. *Universal Journal of Educational Research.* 2019;7:700-706.
23. Grunin L, Yu G, Cohen SS. The Relationship Between Youth Cyberbullying Behaviors and Their Perceptions of Parental Emotional Support. *Int J Bullying Prev.* 2021;3:227-239.
24. Mesch GS. Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychol Behav.* 2009;12:387-393.
25. Dodge KA, Coie JD. Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *J Pers Soc Psychol.* 1987;53:1146-1158.
26. Dodge KA, Crick NR. Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children. *Pers Soc Psychol Bull.* 1990;16:8-22.
27. Crick NR, Dodge KA. Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Dev.* 1996;67:993-1002.
28. Dodge KA. The structure and function of reactive and proactive aggression. In D. J. Pepper ve K. H. Rubin (Ed.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression.* 1991; pp. 201-215.
29. Stoltz S, van Londen M, Deković M, Prinzie P, de Castro BO, Lochman JE. Simultaneously Testing Parenting and Social Cognitions in Children At-Risk for Aggressive Behavior Problems: Sex Differences and Ethnic Similarities. *J Child Fam Stud.* 2013;22:922-931.
30. Fung ALC, Gerstein LH, Chan Y, Hurley E. Children's Aggression, Parenting Styles, and Distress for Hong Kong Parents. *J Fam Violence.* 2013;28:515-521.
31. Er G, Akgün S. Ergenlikte Reaktif ve Proaktif Saldırganlığın, Empati ve Çocuk Yetiştirme Stilleri ile İlişkisi, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi. 2016;23:211-226 Kaynak bağlantısı bulunamadı
32. Rathert JL, Pederson CA, Fite PJ, Stoppelbein L, Greening L. Associations between proactive and reactive aggression, parenting styles, and externalizing symptomatology in children admitted to a psychiatric inpatient unit. *J Child Fam Stud.* 2015;24:3402-3412.
33. Berkowitz L. *Aggression, It Causes, Consequences and Control.* New York: McGraw-Hill.1993. <https://psycnet.apa.org/record/1993-97061-000>
34. Bandura A. *Aggression: A Social Learning Analysis.* New Jersey: Prentice-Hall. 1973.
35. Ang RP, Huan VS, Florell D. Understanding the relationship between proactive and reactive aggression, and cyberbullying across United States and Singapore adolescent samples. *J Interpers Violence.* 2014;29:237-254.
36. Özdemir EZ, Bektaş M. Effects of parental attitude and proactive and reactive aggression on cyberbullying and victimization among secondary school students. *Perspect Psychiatr Care.* 2022;58:830-839.
37. Law DM, Shapka JD, Domene JF, Gagne MH. Are Cyberbullies Really Bullies? An Investigation of Reactive and Proactive Online Aggression. *Comput Human Behav.* 2012;28:664-672.
38. Schultze-Krumbholz A, Jakel A, Schultze M, Scheithauer H. Emotional and Behavioural Problems in The Context of Cyberbullying: A Longitudinal Study Among Germany Adolescents. *Emotional and Behavioural Difficulties.* 2012;17:329-345.
39. Erdur-Baker Ö, Kavşut F. Akran Zorbalarının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER).* 2007;27:31-42.
40. Topcu Ç, Erdur-Baker Ö. The Revised Cyber Bullying Inventory (RCBI): Validity and Reliability Studies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences.* 2010;5:660-664.
41. Raine A, Dodge K, Loeber R, Gatzke-Kopp L, Lynam D, Reynolds C, Stouthamer-Loeber M, Liu J. The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Adolescent Boys. *Aggress Behav.* 2006;32:159-171.
42. Aydın A, Akgün S. Ergenlikte Reaktif-Proaktif Saldırganlık, Öfke ve Narsisizm İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi.* 2014;29:44-56.
43. Güngör D. Bağlanma stillerinin ve zihinsel modellerin kuşaklararası aktarımında anababalık stillerinin rolü. *Yayınlanmamış Doktora Tezi.* Ankara Üniversitesi: Ankara. 2000.
44. Field A. *Discovering Statistics Using SPSS.* 2009. 3. Baskı. Sage.
45. Bayar Y, Uçanok Z. Okul Sosyal İklimi ile Geleneksel ve Sanal Zorbalık Arasındaki İlişkiler: Genellenmiş Akran Algısının Aracı Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi.* 2012;27:101-114.
46. Kowalski RM, Limber SP. Electronic bullying among middle school students, *J Adolesc Health.* 2007;41(6 Suppl 1):S22-30.
47. Horzum MB, Ayas T. Ortaöğretim Öğrencilerinin Sanal Zorba ve Mağdur Olma Düzeylerinin Okul Türü ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama.* 2011;10:139-159.
48. Sun S, Fan X, Du J. Cyberbullying Perpetration: A Meta-Analysis of Gender Differences. *International Journal of Internet Science.* 2016;11:61-81.
49. Gentile DA, Lynch PJ, Linder JR, Walsh DA. The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *J Adolesc.* 2004;27:5-22.

50. Anderson CA, Dill KE. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *J Pers Soc Psychol.* 2000;78:772-790.
51. Ging D, O'Higgins Norman J. Cyberbullying, Conflict Management or Just Messing? Teenage Girls' Understandings and Experiences of Gender, Friendship, and Conflict on Facebook in An Irish Second-Level School. *Feminist Media Studies.* 2016;16:805-821.
52. Wang P, Wang X, Lei L. Gender Differences Between Student-Student Relationship and Cyberbullying Perpetration: An Evolutionary Perspective. *J Interpers Violence.* 2021;36:9187-9207.
53. Baker LA, Raine A, Liu J, Jacobson KC. Differential genetic and environmental influences on reactive and proactive aggression in children. *J Abnorm Child Psychol.* 2008;36:1265-1278.
54. Tuvblad C, Raine A, Zheng M, Baker LA. Genetic and environmental stability differs in reactive and proactive aggression. *Aggress Behav.* 2009;35:437-452.
55. Chen X. Family Conditions, Parental Acceptance, and Social Competence and Aggression in Chinese Children. *Soc Dev.* 1994;3:269-290.
56. Moilanen, KL, Manuel ML. Parenting, Self-Regulation and Social Competence with Peers and Romantic Partners. *J Appl Dev Psychol.* 2017;49:46-54.
57. Soenens B, Beyers W. The cross-cultural significance of control and autonomy in parent-adolescent relationships. *J Adolesc.* 2012;35:243-248.
58. Yagmurlu B, Sanson A. Acculturation and Parenting Among Turkish Mothers in Australia. *J Cross Cult Psychol.* 2009;40:361-380.
59. Bhatta KR, Shakya S, Shrestha P. Adolescents Perception on Parent Child Conflict and Its Resolution: A Qualitative Study. *Global Journal of Medicine & Public Health.* 2019;8:1-8.